

Kapitalizmus és morál

Kevin T. Jackson: *The Scandal Beneath The Financial Crisis: Getting a View From a Moral-Cultural Mental Model**

 gazdasági válságot több oldalról elemezték már, értékelésében legalább akkora a zavar, a felbolydulás, mint kirobbanásakor a világ tőzsdéin. Az egyik körvonalazódó álláspont szerint mindez a szabadpiaci működés velejárója, hiszen a kapitalizmus történetében konjunkturális és dekonjunkturális ciklusok követik egymást, melyekre a gazdaság szereplői – ha racionálisan cselekszenek – jó előre felkészülhetnek, s az állami szabályozó is alkalmazkodhat ehhez. Mások azonban – szembeállva a hagyományosan anarchokapitalista hitvallókkal és a hídfóállításait immár Európában is kiépítő angломán neokonzervativizmussal – a kapitalizmus egy korszakának lezárultáról prelegáltak, vagy igyekeztek rámutatni a világgazdaság szellemi fundamentumának labilitására. Kevin T. Jackson a gazdasági válság „morális-kulturális értelmi rendszerét” állítja fel az alábbiakban ismertetendő tanulmányában* arra utalva, hogy – amint a mottóban olvasható: – „találkoztunk az ellenséggel, és ő – mi vagyunk”, azaz a gazdaság működése is kulturális mintázatú.

Ahogy nem mindegy, hogy „minek nevezzük” a gazdasági hanyatlást, „recesszió-nak”-e (visszaesés) vagy „depresszió-nak” (válság), ugyanúgy sok múlik azon, hogy amorális (tudományos) vagy morális (emberközpontú) terminológiával közelítjük-e meg. Egészen más eredményre juthatunk ugyanis, ha csupán statisztikai elemzésekkel és technokrata zsargonnal vizsgáljuk a helyzetet, s nem tekintünk a számok teremtette valóság mögé, az értelmi világ összefüggéseire, a mentális, morális, intellektuális, azaz: a kulturális háttérre. Amikor a jogalkotó vagy a jogalkalmazó hatóságok felelősségét firtatjuk, hogy vajon mennyiben szükséges új szabályozást bevezetni a piacokon, elvétjük a probléma lényegét, a tanulmány szerint az efféle kérdésfeltevés inadekvát. „Jobban tesszük, ha úgy cselekszünk, hogy a fennálló gazdasági felépítmény lerobbanását könnyörtelen büntetésnek fogjuk fel, amely a morális megfontolások és reformok elmélyítésére figyelmeztet” – írja a szerző. Az üzleti életet általában és a pénzügyi piacokat különösen nem hasonlíthatjuk a laboratóriumi körülmények között kiszámíthatóan ismétlődő kémiai reakciókhoz. Pozitívista hajlamaink a piaci jelenségeket egyszerűen a „business of business as business” formulájába sűrítik, s mind a tüneteket, mind a kilábalás esélyeit matematikai egyenletekbe szorítják.

Mert mit szajkóznak ezek az elemzések az ingatlanpiaci spekulációs buborékok felfúvódásáról, majd kipukkanásáról? Azt, hogy tíz-húsz évenként megismétlődik, s mivel a pénzügyi rendszer alapja a jelzálogkölcson, az utóbbi csődje elkerülhetetlenül rántja magával az előbbit. S rádásképpen azzal az illúzióval kápráztatnak el bennünket, hogy a kormányzati segítség, a jogi környezet megváltoztatása a zálogügyletek bonyolítását

* The Scandal Beneath The Financial Crisis: Getting a View From a Moral-Cultural Mental Model (*Harvard Journal of Law & Public Policy*, Spring 2010, Vol. 33, Issue 2, 735–778, 44).

[*Kalandozás*]

helyes mederbe tereli. A szerző természetesen nem az efféle nézőpont irrelevanciája mellett érvel, csupán azt állítja, hogy a jelen gazdasági válsága morális-kulturális tendenciákból fakad, különösképp a technokrata és antihumánus gazdaságfilozófiából, az egoista individualizmusból, a mohóságból, a szüklátóköriúségből, az objektív erkölcsi értékek elutasításából és a spekulatív kultúrából; ezeknek pedig ellenállni, irányukat megfordítani növekvő jogszabálmennyiséggel, bürokratikus teherrel, az állami szabályozás szigorításával nem lehet. Az etikus gondolkodásmód, az erényességre alapozott közösségi cselekvés, a közjó szem előtt tartása, a kedvező piacökönómia hosszú távú megőrzése, a befektetés az olyan immateriális tőkejavakba, mint a jó hírnév vagy a társadalmi tőke (social capital), a spontán társadalmi struktúrák elősegítése jelenthetnek egyedül kiutat, a „3 T”: trust (bizalom), truth (igazság), transparency (átláthatóság).

A szerző először felvázolja azokat az modelleket, melyek a válságra a megszokott értelmi rendszerben reagáltak: a közgazdász matematikai képletekben, a jogász szabályokban és *politikákban* (policy) ragadja meg a problémát. A vezető közgazdászok ezt a válságot a legkiterjedtebbnek tartják a Nagy Gazdasági Világválság óta, mely nagyvállalatok összeomlásával, az egyéni jólét nagymértékű csökkenésével, a kormányzatok növekvő pénzügyi szerepvállalásával és a gazdasági aktivitás hanyatlásával járt. A legtöbb közgazdász mindennek kiváltó okát az egyesült államokbeli „ingatlanbuborék” – a 2005–2006-os csúcs utáni – kidurranásában látta. A lakáspiaci árak folyamatos emelkedése és a kedvező törlesztőrészetű hitelek arra ösztönöztek mindenkit, hogy irratlan jelzalogot jegyeztessenek be házaikra, ami a kamatráták emelkedése és az ingatlanárak zuhanása után visszafizethetetlené vált. Az előnyös piaci környezet számos külföldi befektetőt is csábított, s ennek következtében a hitelbuborék tovább dagadt. A politikai döntéshozók nem érzékelték, mekkora a veszély, s hogy a pénzintézetek gyakorlata (különösen a „shadow banking” szektoré) a gazdaságot egyre sebezhetőbbé teszi. Miféle válaszok érkeztek az állami szabályozótól? Alapvetően a válság hatását enyhítendő és megisméltődését megakadályozandó léptettek életbe intézkedéseket. E reakciók azonban – a jelzalog alapú hitelekre rakódó terhek csökkentése, a törlesztőrészetlet-minimumnak a valódi jövedelemhez igazítása, a bankok államosítása, az óriási pénzintézetek felaprózása stb. – semmiképp sem tekinthetők végső megoldásnak, legfeljebb utólagos korrekciónak.

Az értelmi rendszerek nem mások, mint „fogalmi lencsék”, melyek fénytörésében a világ láthatóvá válik. Bár a közgazdászok minden kétséget kizáróan a legrátermettebbek a válság okainak feltárására, ők buktak meg elsőként azért, mert képtelenek voltak előre jelezni azt. Figyelemreméltó, hogy Wilhelm Röpke hasonló megállapításra jutott korábban: „A történelem legnagyobb gazdasági válsága előtt néhány hónappal, 1929 tavaszán, a legtekintélyesebb amerikai közgazdászok boldogan beszélgettek a legmagasabb sebességi fokozatba kapcsolt gazdaság biztonságos egyensúlyáról.” A közgazdászszakmát azért is gyakran illeti kritika, amiért az 1990-es évek közepétől működtetett pénzügyi modell nagy számú bankot és pénzintézetet ösztönzött helytelenítendő magatartásra. A legerősebb érv azonban ellenük, hogy olyannyira a számtani problémákra szűkült a szemléletmódjuk, hogy az emberi tényező, az emberi természet komplexitása teljesen kiesett a látókörükből. Ahelyett, hogy magukévá tették volna Albert Einstein mondását: „nem minden számítható, ami megszámlálható, és nem minden megszámlálható, ami számítható”. Wilhelm Röpke pedig ekként írta le ugyanezt: „A közgazdaságtan nem természet-

tudomány; »morális tudomány«, és mint ilyen az embert spirituális és erkölcsi lényként veszi számba.” Az üzletvitelről szintúgy rendkívül megszorító narratívát fogad el a tudomány, egy „pozitivistá vélelmet”: az üzlet egyetlen legitim célja, hogy a részvényes vagyona gyarapodjon. Tény és való, hogy az olyan tudományágak, mint a mérnököké vagy a gyógyszerészé alig-alig indultak fejlődésnek 1959-ig, mikor is Rockefeller, Carnegie és Ford komoly erőforrásokat rendelt az üzletvitel mint tudományág kivirágztatásához. Ez a matematikával beoltott társadalomtudomány aztán akadémikus elismertségnek is örvendhetett, s az 1970-es fordulópont után a neoklasszikus közgazdaságtant készítette elő.

Hogyan is szól az akadémikus paradigma? A menedzserek ügynökök, akiknek érdeke nem feltétlenül egyezik meg a megbízókéval, a cég tulajdonosaít, a részvényeseket értve az utóbbiakon. A cég mint jogi fikció nem más, mint „szerződések rendszere”, s e teóriában nincs hely a korporatív ethosznak vagy a közösségi felelősségnek. A menedzserek saját érdekeiket képviselik, még csak nem is a társaság javát akarják, de legkevésbé a közösség jólétére törekszenek. A menedzsment például úgy sokszorozza meg javadalmazását, hogy növeli a vállalkozás méretét, kiterjeszti egyre a felelősségét akkor is, ha további profitot nem termel az afféle intézkedés. Az üzletemberek ezért úgy viselkednek, mintha a társaságok jóformán függetlennednének valamennyi mérlegelendő megfontolástól, motívumtól, célképzettől, kivéve a részvények értékét. Ellenkezőleg, az „opportunistá üzletviteli magatartás” elkerülése végett a menedzsment ellenőrzését, felügyeletét, döntéseinek felülvizsgálatát a lehető legszűkebben kell értelmezni, s amikor lehet, el kell kerülni. Egy erősen redukált nézet rabjai így az üzleti iskolákból kikerülők, hiszen arra oktadják őket, hogy ne törődjenek a társadalomban betöltött tágabb feladatukkal; termékekről és szolgáltatásokról, cash flow-ról, eljárásokról, márkajelzésekről és egyéb eszmékről szereznek csupán tudást, melyeknek megvan a maguk metafizikai státusa.

Az a belső elvárásunk tehát, hogy a társaságok morálisan cselekedjenek túl a jogi előírásokon, a gazdasági szabadság természetéről alapvető tévedésben tart bennünket. A jogi és etikai szttenderdek tisztelétét egyetlen indok magyarázhatja: el kell háritani a normaszegésből eredő kárt, el kell kerülni az azzal járó költségeket. Ám nemcsak a pozitivistá és tudományos megközelítés előfeltevései viszik félre az üzletvitelt, mert az említett szemléletmód arra sem tud elfogadható magyarázatot adni, hogy valójában mi is az *üzlet* (business). Semmiféle figyelmet nem szentel ugyanis azoknak az alapvető interakcióknak, melyek az üzletet eredendően „emberi vállalkozássá” teszik (human enterprise). Az üzlet ugyanis a legalapvetőbb formája annak, ahogyan egymás számára értéket hozunk létre, együttműködve és specializálódva. Míg Adam Smith a közjót nevezte meg az üzlet céljának, az elmúlt egy évszázad individualizmusa a piaci szereplőket énközpontú profitmaximalizálókká tette. A klasszikus közgazdaságtan alapértékei, az erényesség, az emberi méltóság, a közösség boldogulása és a közjó így merültek lassacskán feledésbe. Ennek volt köszönhető az is, hogy számos klasszikus közgazdász a piacot nem a polgári társadalomba beavatkozó különmemű közösségi formációnak, hanem egyenesen az utóbbi *megtestesülésének* fogta föl. (Ide kívánczik, hogy megjegyezzük Hegel elméletét, melyben a kollektivitás három típusa épült egymásra: a család mint a partikuláris altruizmus, a piac – polgári társadalom – mint az univerzális egoizmus és az állam mint az univerzális altruizmus. E szerint ha az állam

[*Kalandozás*]

mind jobban vonul vissza a piacról, s hagyja magára, annál nagyobb teret kap az önzés, mely a saját haszon megszerzését a másnak okozott kár mértékére tekintet nélkül könyveli el.) A jól működő piac ezzel szemben szerződésekre épül, együttműködésre, intézményekre és bizalomra. A kölcsönösségre, az egyenlőségre és az udvariasságra. Csakis erre apellálva teljesezhet ki az ember szociális lényként, s fejezheti ki vágyait, törekvéseit másokkal kapcsolatba lépve.

A jogi szabályozás azért sem helyettesíti az üzleti bizalmat, mert hagyományosan csak akkor „avatkozik be”, alkot kikényszeríthető normákat, mikor a „bizalom” hiányzik. S csakugyan, éppen a bizalomvesztés okozta a gazdaság összeroppanását, az, hogy a hitelállomány „kiszáradt”, vagyis a felek „nem adtak hitelt” egymásnak, nem bíztak a másokban. Mindazonáltal, a kétségbeesett kísérletek dacára, egyre világosabbá vált, hogy a jog sem óvhatja meg a törékeny gazdasági egyensúlyt, nem lévén hozzá elég anyagi és szellemi erőforrása; végül csak a joghézagokat mélyítette, a kiskapukat szélesítette, s a vállalkozói kezdeményezőkézséget sorvasztotta. A szerző, amint a fentiekből kitűnik, hitet tesz a piac innovatív szabadsága mellett, melyet az állami jogalkotás oly könnyedén letörhet, s mely egyszerűen nem tartozhat a jog érdeklődési körébe.

Rátérve a válság morális-kulturális értelmi rendszerére, Jackson a következő morális vétkeket nevezi meg mint elkövetett „ősbűnöket”: (1) a hitelezők az ingatlanvásárlókat számukra nem megfelelő feltételekkel csábították a jelzálogkölcsön felvételére; (2) hozzávetőleg az ingatlanvásárlók hetven százaléka szolgáltatott hamis adatokat a jelzálogszerződés megkötésekor; (3) a bankárok nem transzparens pénzügyi termékeket kínáltak olyan kockázatokkal, amelyek a homályos, bizonytalan vagy kifejezetten értelmezhetetlen jogi terminológiából adódtak; (4) a kockázatminősítők összeférhetetlensége, minekutána elfogultan értékelték a társaságok pénzügyi helyzetét; (5) a befektetési alapok hamis információkat terjesztettek annak érdekében, hogy „sortolhassanak” a tőzsdén (predatory short selling); (6) a társaságok olyan terveket fogadtak el, melyek jutalmazták az ügyvezetőket a gyenge teljesítményért és a gazdasági válsághoz hozzájáruló, kimagaslóan nagy kockázatot vállaló döntések meghozataláért; (7) a befektetési alapok magas hozammal kecsegtetve félrevezették ügyfeleiket.

Hogyan érvényesíthetők hát a morális megfontolások az üzleti életben? Sem az „üzleti etika” tantárgykénti bevezetése, sem a „társaság társadalmi felelősség-vállalása” című szó alá összehordott „politikailag korrekt” célkitűzések – fenntarthatóság, környezetvédelem, multikulturalizmus, sokszínűség – nem kezeskednek a cég „jó magaviseletéért”. E frázisok helyett az antikvitás és a felvilágosodás örökérvényű filozófiai eszméinek kell vezetniük bennünket, mint amilyen a bizalom, a becsület, a méltóság, az erény és a közös. A feladat immár abban merül ki, hogy – ellentmondva az erkölcsi relativistáknak – lefektessük egy objektív erkölcsi rend alapjait, s hogy megcáfoljuk a posztmodern dekonstrukciót, mely az efféle képződmény kizárólagosan egyházi jellegéről papol. Ha ugyanis a világban elegendő számú ember nem képes az „objektív rossz” azonosítására, ez arra bátoríthat mindnyájunkat, hogy úgy viselkedjünk, mintha egyáltalán nem léteznének morális előírások az üzleti szférában. Ez pedig nincs így.

Elsőként az erkölcsi erény mibenlétét tisztázza Jackson. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* azt állítja, hogy az ésszerű cselekvésre való képesség az emberi esszencia, s e természettől fogva bennünk levő hajlam, a racionalitás tanulással és fejlődéssel tökéletesíthető. A jó élet az adottságok minél nagyobb mérvű kiteljesítésében nyeri el

értelmét, a summum bonum is ily módon, a személyiség természetes képességeinek állandó fejlesztéséből konstituálódik, jóllehet ez még nem vezet a „végső jóhoz”. Senki sem teljesebben ki zárólag önös, énközpontú célokból, csak úgy, ha a közösség javát szolgálja, ahová tartozik. Az emberi boldogság az erényes tett, a két szélsőség közti középút választásából származik. Nem nehéz pedig belátni, hogy egy gazdasági társaság teljesítményének, eredménykimutatásának meghamisítása, az üzletemberek immorális gyakorlata ellentétes az arisztotelészi etikával, mert elkövetői a profitéhség, a kapzsiság, a fősvénység hibájába esnek, mely a nagyvonalúság erényének fogyatékos-sága (negatív szélsősége).

Az emberi méltóság, a minden emberben benne levő belső, sajátlagos érték a katolikus fogalomból, az *imago Dei*-ből ered, az Isten képére és hasonlatosságára teremtet ember valóságából. Ez formálja meg az emberi jogok magvát is, s ebből szökken szárba a gondolat, hogy az emberek nem írhatók le szélsőségesen individualista jellemvonásokkal, hiszen eredendően kötődnek a közösség, a társadalom többi tagjához. Kant úgy tartja, hogy megengedhetetlen az emberre mint eszközre és nem végcélra tekintenünk. Jackson a változó kamatlábú jelzáloghitelek (adjustable rate mortgage) folyósításának gyakorlatát hozza példának, mint amikor kisebb kamatteherrel kecsgettek az erőszakos reklámokban és a terjengős szerződésekben a később felszámítottnál (tágabban ezt „predatory lending”-nek, vagyis zsákmányszerző hitelezésnek hívják, ennek hatására azok is hitelt vesznek fel, akiknek az anyagi helyzete nem tené lehetővé, az ún. másodrendű adósok). A becsapott, manipulált, megkárosított egyénekként úgy bántak az üzletemberek, mintha meggazdagodásuk eszközei lettek volna csupán, nem pedig erkölcsi tisztelet, megbecsülés övezte emberi lények. Érdemes szó szerint idéznünk, mint is ír erről David Novak rabbi: „Ami új, nem az, hogy ezek a tolvaj cégek mit tettek, még csak nem is az, ahogyan tették. Az új a politikai kultúra, amely megfosztotta őket a bármiféle lelki gyötrődésre való hajlamtól, mielőtt kifosztanak bennünket, vagy a bármilyen igazi könnyörülettől, miután kifosztottak bennünket, még akkor is, amikor rajtavesztettek. Az új a politikai kultúra, mely túlságosan sokunkat, akik nem vagyunk tolvajok, megfosztott a képességtől, hogy bármiféle valódi megbánást követeljünk mindazoktól, akik tolvajok, mivel elvesztettük a tolvajlás szegyenérzet nélküli megítélésének képességét. [...] A fő az, hogy különbséget tegyünk a között a politikai kultúra között, amelyekben a méltánytalanság miatt szégyenkezni kell, és a között, amelyik mindössze pragmatikusan ítélt jó és rossz következményekről, melyek az önös érdek felismeréséből vagy elismeréséből származnak. Ez a fajta kultúra csak sajnálkozik a bűnöző szerencsétlenségén, amiért elkapták, és különösen a börtönben töltendő nehéz időkn.”

A közjó is több az önző egyének versengő érdekeinél, és több a különféle csoportok ellentétes törekvéseinél is. A közjó az emberi kiteljesedésért való erényes munkálkodáshoz szükséges közös feltételek összessége, a közös felelősségvállalások egymásrautaltsága. A jóakarát és a – sartré-i értelemben vett – autentikus önazonosság vezethet rá egyedül a folytonosan aktualizálódó *jóra*, mert az önmegvalósítás csak az együttműködő egyéni kezdeményezések aggregátumaként képzelhető el. II. János Pál ezt írja a *Centesimus Annus* című enciklikájában: „[...] A szabadság lényege aztán önimádattá válhat, ami Isten és a szomszéd lenézésével párosul, önimádattá, ami az igazság semmilyen követelményével sem korlátozott önző érdek feltétlen elismerésével jár együtt.”

[*Kalandozás*]

A gazdasági krízis morális-kulturális gyökereit följejtve Jackson megnevezi a posztmodernizmust. „Ami előttünk áll, nem más, mint a hatalmas mohóság, az irracionális kockázatvállalás, az ésszerűség pótlása szubjektív érzelmekkel és megérzésekkel” – írja a szerző Harold James szavaival. A pénz magában nem elveszített vagy megkeresett, hanem csupán átruházott egyik észlelésből a másikba. A fegyelem, a tekintély és a hierarchia nélküli kultúra kisugárzása hevíti ezt a szertelenül kísérletezgető, jólétfokozó pénzügyi klímát, amely a hagyományos értékrendet mint önkényest és alapjaiban abszurdot utasítja el. A posztmodern, a rapzene kaotikus világának kontrasztos ellenképe a szillogizmusokba sorakozó formállogika és oktatás ősi vidéke, mely nem veszítheti szem elől a külső autoritást, a rend és a stabilitás talapzatát.

A válság előtti bőséget nem a piaci tényezők alapozták meg, hanem a spekuláció: a buborék nőttön-nőtt, mert a piaci szereplők egymás hajlandóságát fokozták, srófolták egyre feljebb a befektetésre, s elhittették környezetükkel, hogy az árak állandóan emelkednek. Thorstein Veblennek a vállalkozók és a spekulánsok közé ékelt különbségtevését ajánlja figyelmünkbe a szerző; a vállalkozó számára a nyereség egy mérce a sok között, nem a végső cél maga, valójában a profitszerzés mögötti értelmes emberi tevékenység sikere tölti el elégedettséggel, míg a spekuláns egyedül a módszerre és tárgyára nem tekintő pénzkeresetre összpontosít, mindent annak rendel alá, erőforrásait annak érdekében mozgósítja. Jó példa erre az ún. „NINJA” (No Income, No Job, No Assets) kölcsönök elterjedése az Egyesült Államokban: jövedelem, állás és vagyontárgy nélkül bárki pénzhez juthatott.

Kitűnik, hogy a szerző – liberális természetjogi indíttatással – a morált és a racionalitást szorosan összebogozza, s a kapitalizmus jelenkori állapotát az irracionális spekuláció, a termeléstől eloldott nyereségszerzés, a lehetőségek fölött szárnyaló haszonmaximalizálás ismérveivel rajzolja meg, mely nem a „kapitalizmus ritmusának” legújabb, dekonjunkturális üteme, hanem az emberi természet sötét vonásait kidomborító kulturális romlottság folyamánya. Legfőképpen pedig az egoista individualizmusból táplálkozik mindez, az „én glorifikálásából”, mikor az egyén kizárólag saját boldogságáért létezik, ez egyszersmind morális döntéseinek egyedüli objektív kritériuma, és nem ismer el semmiféle erkölcsi kötelezettséget arra, hogy a magának fönntartott előnyös helyzetet feláldozza egy magasabb elvárás, kíváncsalom, jótétemény oltárán. Ez a hitvallás együtt jár az erkölcsi relativizmussal és szubjektívizmussal (ethical emotivism), valamint azzal a vélelemmel, hogy ha valami nem jogellenes, az szükségszerűen elfogadott. A jogászok értelmi rendszere nem alkalmas arra, hogy a probléma gyökeréig hatoljon, hiszen az mélyebb és filozófiai természetű, mert – Jackson szerint – a gazdasági válság tanulsága, hogy a szélsőséges önérdék-érvényesítés gazdaságilag romboló. Ahogy Benjamin Franklin bölcsen megállapította: „egyedül az erényes emberek lehetnek szabadok”.

A továbbiakban Jackson szót ejt a sokat emlegetett természetjogi vezérelvről, különös tekintettel John Finnis felfogására, mely a piacökonómiát, a fenntartható gazdasági hatékonyságot hivatott megteremteni. A piacgazdaság „gazdaságos” és erkölcsös működése a morális összehangoláson, együttműködésen (moral coordination) múlik. Adam Smith-nél az egyéni választás és a személyes szabadság hozza működésbe a szabad gazdaságot és a felvilágosult, kereskedelmen alapuló társadalmat. A helyes életmód magában foglalja az egyéni boldogulást, az erőt, a rátermettséget, a kísérletező kedvet, egyén és közösség jólétét egyaránt. Az erkölcsös viselkedés a „láthatatlan kéz” kifogástalan

üzemmódjának előfeltétele. Friedrich Hayek számára a társadalmi intézmények – pénz, hitel, piacok, tulajdon – egy „spontán rend” leképeződései, mely azonban komplex és absztrakt, általános szabályokon nyugszik (Hayek elmélete pedig nem kevéssé Hume-én és Kantén). A piac szabályszerűségei túlságosan szövevényesek ahhoz, hogy előre konstruáltak lehessenek, ehelyett „melléktermékei a megszámlálhatatlan emberi interakciónak”. A „mesterséges rend” önhitt vízió csupán, hiszen a központi autoritás „parancsa” ténybeli tévedésekkel terhes, nem tudván az erőforrásokat hatékonyan elosztani; a társadalmi mérnökösködés – tudásszociológiailag – kudarcra van ítélve. Jackson a jó gazdasági működés zálogát a korlátozott állami befolyásban és a versengő piacok ideájába vetett bizalomban látja, a klasszikus liberális elképzelés érvényesülésében, ahol a magántulajdon, az egyéni haszon és kezdeményezőkézség és az egyéni kockázatviselés a kapitalista rendszer szükségszerű kellékei; ám csak akkor racionálisak és hatékonyak – azaz: kívánatosak –, ha szem előtt tartjuk a tanulmányban kifejtett normákat és értékeket: a profit nem kizárólagos célja az üzleti tevékenységeknek.

A szerző elismeréssel adózik Fukuyamának is, aki a „társadalmi tőke”, a kulturális integráció új formáiról is értekezett egykoron, s hitet tesz a kézzel fogható termékek és a szellemi alkotások egyensúlya mellett. „A szabályozó rezsimek alkalmatlanok arra, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás útján kikényszerítsék az optimális hatékonysághoz nélkülözhetetlen morális cselekvéseket, ezért a profitra törekvő piaci szereplők alapvető polgári felelőssége, hogy olyan üzleti együttműködést ösztönözzenek, mely összességében fokozza a piaci hatékonyságot.” Jackson ezután konkrét „posztulátumokat” is előír, melyek itt és most vezérelveink lehetnének a gazdasági kilábaláshoz: (1) a szükséges információkhoz való átlátható hozzáférés elősegítése; (2) a tartózkodás az üzleti világ és a kormányzat közötti kapcsolattal való visszaéléstől; (3) a szerződések, ígéretek és egyéb elköteleződések tisztelete; (4) a részrehajlások kiküszöbölése; (5) a családok letörése; (6) a bennfentes kereskedelem tilalma; (7) az ügyvezetők kártérítési felelősségének szigorítása a visszaélésszerű tevékenységek elkerülése végett.

Fukuyama a következőket írja, ahol a „reputational capital” (kb. jóhírnév, megbízhatóság) és a „social capital” (kb. társadalmi tőke, az erényes emberek gyümölcsöző együttműködése) fontosságáról értekeznek: „a bizalom nem más, mint várakozás, mely a szokásos, őszinte és segítőkész cselekvésekből felépülő közösségben keletkezik, és általánosan osztott, elismert normákon alapul [...] ezek a normák olyan mélyen értéktelítettek is lehetnek, mint Isten vagy az igazság természetéről szólók, ám magukban foglalhatnak olyan szekuláris előírásokat is, mint a hivatásetikák vagy az ajánlott etikai kódexek”. Mert az anyagilag ki nem fejezhető vagyonelemek (kvázi „vagyon értékű jogok”) előbb-utóbb pénzügyi vonatkozásukban is felismerhetők (pl. financial capital, organizational capital, human capital, knowledge capital).

A vezetők leckéje föl van adva: hogyan lehet „erkölcsi reformokat” bevezetni új jogszabályok alkotása helyett. Mindenekelőtt el kell fogadniuk, hogy a piac nem rekeszthető el a társadalom, a kultúra többi komponensétől, „az emberi szív rejtett kazamatáit is tiszteletben kell tartaniuk”; emellett pedig nem korlátozhatják a szabadságot, mert a szabályozás nem helyettesítheti az erényességet.

Nagy talány, hogy a jogi instrumentumokon túl miféle eszközök állnak a kormányzat, a „politika állam” rendelkezésére. Mintha Jackson attól a „polgári társadalomtól” várná a kibontakozást, amelyik – valamilyen úton-módon – mára erősen megromlott.

[*Kalandozás*]

Honnan építkezzen, honnan méritse értékeit, melyeket elvesztegetett, hogyan nyerje ki az elfeledett európai hagyományból? S az állam – tágabban értve, nem a kormányzat angolszász fogalmára szűkítve – melyik szférája indíthatná el a változást, ha egyszer a piac nemcsak a kultúrának a része, de az egész államéletnek is, abból nem metszhető ki oly élesen, mint azt Hayek elképzelte? A gazdaság megroppanása figyelmeztet mindnyájunkat a pénzügyi rendszer, a piaci folyamatok ab ovo ürességére. Ha az elkönyvelt haszon mögött nem áll fedezet, sem munka, sem tőke, virtuális számsor marad, a magas életszínvonal, az „amerikai álom” önámítás, ahogyan a szabadság is lyukas öntőforma a kulturális értékek nélkül. Mert kultúra nélkül a gazdaság buboréka is szét pattan, nem csak a jelzálogpiacé.

FALUSI MÁRTON *ismertetése*

KEVIN T. JACKSON a kereskedelmi jog és az üzleti etika professzora. A floridai Fordham University School of Business tanára.

FALUSI MÁRTON (1983) költő. A *Hitel* szépirodalmi szerkesztője és a *Magyar Napló* világirodalmi rovatának gondozója. Legutóbbi kötete: *Fagytak poklaid* (2010).